चरकसंहिता

★ वर्तमान काले उपलब्ध चरकसंहितायां निर्माणस्य ~~त्रि~~ त्रयः स्तराः सन्ति - अग्निवेशः, चरकः दृढबलश्च ।

उपदेष्टा – पुनर्वसु आत्रेयः ।
लेखकः – अग्निवेशः ।
प्रतिसंस्कर्ता – चरकः ।
सम्पूरकः – दृढबलः ।

★ कालः -
अग्निवेशः – 1000 ई.पू (एकसहस्र)
चरकः – द्वितीय शती ई.पू
दृढबलः – चतुर्थ शती

★ ग्रंथ संरचना विषयावलिश्च ।

वर्तमान काले उपलब्ध चरकसंहितायां अस्य अष्ट(8) स्थानानि एवं 120 अध्यायाः सन्ति तथा सम्पूर्ण विषयं 9295 सूत्रेषु वर्णितः अस्ति। आहोन 120 अध्यायेषु 41 अध्यायाः दृढबलेन पूरितम् (सम्पूरितम्) अस्ति - अध्यायस्य एवं सूत्राणां संख्या स्थानानुसारं निम्नवत् अस्ति -

स्थानम्	अध्यायः	सूत्रसंख्या
1. सूत्रस्थानम्	30 (त्रिंशत्)	1952 (द्वापञ्चाशताधीक नवदश शतम्)
2. निदानस्थानम्	08 (अष्ट)	247 (सप्तचत्वारिंशताधीक द्वि शतम्)
3. विमानस्थानम्	08	354 (चतुर्पञ्चाशताधीक त्रिशतम्)
4. शारीरस्थानम्	08	382 (द्वयशीत्यधीक त्रिशतम्)
5. इन्द्रियस्थानम्	12 द्वादश	378 (अष्ट सप्तत्याधीक त्रिशतम्)
6. चिकित्सास्थानम्	30 (त्रिंशत्)	4904 चतुरधीक एकोनपञ्चाशत् शतम्
7. कल्पस्थानम्	12 (द्वादश)	378 अष्टसप्तत्याधीक त्रिशतम्
8. सिद्धिस्थानम्	12	700 सप्तशतम्
08 स्थानानि	120 अध्यायाः (विंशत्याधीकशतम्)	9295 सूत्राणि (पञ्चोन त्रिनवति शतम्)

Scanned with CamScanner

सुश्रुतसंहिता

* वर्तमानकाले उपलब्धा सुश्रुतसंहितायां निर्माणस्य चत्वारः स्तराः सन्ति - वृद्धसुश्रुतः, सुश्रुतः, नागार्जुनः चन्द्रटश्च।

उपदेष्टा - धन्वन्तरिः।

लेखकः - वृद्धसुश्रुतः।

प्रतिसंस्कर्ता - सुश्रुतः नागार्जुनश्च।

पाठशुद्धिकर्ता - चन्द्रटः

* कालः

वृद्धसुश्रुतस्य । 500-1000 ई.पू.

सुश्रुतस्य - द्वितीय सदी

नागार्जुनस्य - पञ्चम सदी

चन्द्रटस्य - दशम सदी

* ग्रन्थसंरचना एवं विषयावलिश्च -

वर्तमान काले उपलब्धा सुश्रुतसंहितायां आहत्य षट् (6) स्थानानि एवं 186 अध्यायाः सन्ति। अस्यां संहितायां आहत्य 8300 सूत्राणि सन्ति। अध्यायस्य एवं सूत्राणां संख्या स्थानानुसारेण एवं प्रकारेण सन्ति -

~~स्थानानि~~ स्थानम्	अध्यायः	सूत्रसंख्या
1. सूत्रस्थानम्	46	2094 (चतुर्नवत्यधिक द्वि सहस्रम्)
2. निदानस्थानम्	08	528 (अष्टाविंशत्यधिकपञ्चशतम्)
3. शारीरस्थानम्	10	446 (षट्चत्वारिंशतधिकचतुःशतम्)
4. चिकित्सास्थानम्	40	2032 (द्वात्रिंशतधिक द्विसहस्रम्)
5. कल्पस्थानम्	08	555 (पञ्चपञ्चाशतधिकपञ्चशतम्)
6. उत्तरतन्त्रम्	66	2645 (पञ्चचत्वारिंशताधिक षट्शतानि द्विसहस्रम्)
षट् स्थानानि	186 अध्यायाः	8300 सूत्राणि (त्र्यशीतिशतम्)

सुश्रुतसंहितायाः मूलरूपे पञ्च स्थानानि एवं 120 (विंशत्यधिकशतम्) अध्यायाः आसन्। कालान्तरे नागार्जुन प्रतिसंस्कर्तुः उत्तरतन्त्रस्य 66 (षट्षष्टि) अध्यायान् योजयित्वा वर्तमान-कालीन उपलब्धा संहितायाः रूपं प्रदत्तम्। उपलब्ध सुश्रुतसंहितायाः निर्माणस्य चत्वारः स्तराः सन्ति। अस्यां आद्य उपदेष्टा धन्वन्तरेः उपदेशान् सर्वप्रथम वृद्धसुश्रुतेन सूत्ररूपे निबद्धम् अस्ति। तदनन्तरं सुश्रुत एवं नागार्जुन नामकाचार्यौ अस्य ग्रन्थस्य प्रतिसंस्कारं कृतवन्तौ। कालान्तरे तीसटाचार्यस्य पुत्रः डल्हणमहोदयस्य टीकायाः आधारे सुश्रुतसंहितायाः पाठशुद्धिं कृत्वा तं वर्तमान स्वरूपं प्रदत्तम्।

Scanned with CamScanner

अष्टाङ्गहृदयम्

★ ग्रन्थकर्ता – लघु वाग्भटः।

★ कालः – सप्तम् सदी।

★ ग्रन्थसंरचना एवं विषयावलिश्च –

अस्मिन् ग्रन्थे आहत्य षट् स्थानानि एवं 120 अध्यायाः सन्ति। लघुवाग्भटः श्री नवीनः पद्धत्याः अनुसरणं अकरोत (कृतवान)। यस्मिन् केवलमेव पद्यात्मक शैल्याम् एवं सम्पूर्ण ग्रन्थस्य रचना अभवत्।

स्थानम्	अध्यायः	सूत्रसंख्या
1. सूत्रस्थानम्	30 (त्रिंशत्)	1603 (त्र्याधिक षोडशशतम्)
2. शारीरस्थानम्	06 (षट्)	457 (सप्तपञ्चाशताधिक-चतुःशतम्)
3. निदानस्थानम्	16 (षोडश)	785 (पञ्चाशीत्याधिक सप्तशतम्)
4. चिकित्सास्थानम्	22 (द्वाविंशति)	1975 (पञ्चसप्तत्याधिक नवदशशतम्)
5. कल्पसिद्धिस्थानम्	06 (षट्)	258 अष्टपञ्चाशताधिक द्विशतम्
6. उत्तरस्थानम्	40 (चत्वारिंशत्)	2234 (चतुर्त्रिंशताधिक द्वाविंशति शतम्)
~~6~~ 6 स्थानानि	120 अध्यायाः	7312 सूत्राणि (द्वादशाधिक त्रिसप्ततिः शतम्)

Scanned with CamScanner

माधवनिदानम्

1. ग्रन्थकर्ता - माधवकरः
2. कालः - ~~षोडशी शती~~ 700 सप्तशतम् खिस्ताब्दे
3. ग्रन्थ संरचना एवं विषयवैशिष्ट्यं -

अस्मिन् ग्रन्थे आहत्य एकोनसप्तति अध्यायाः सन्ति। अध्यायस्य नामानि एवं वर्तते

1. पञ्चनिदानलक्षणम्
2. ज्वरनिदानम्
3. अतिसारनिदानम्
4. ग्रहणीनिदानम् आदि

भावप्रकाशः

1. ग्रन्थकर्ता - भावमिश्रः।
2. कालः - षोडशी शती।
3. ग्रन्थ-संरचना एवं विषयवैशिष्ट्यं -

ग्रन्थोऽयं त्रिषु खण्डेषु एवं 10268 अष्टचत्वारिंशदधिकाश्च सूत्रेषु ~~वर्णितम्~~ वर्णितम्। अस्मिन् ग्रन्थे आहत्य सप्तभागः एवं अशीती अध्यायाः सन्ति। अस्य ग्रन्थस्य संरचना एवं वर्तते -

खण्डः (03)	भागः (07)	अध्यायाः
पूर्वखण्डः	प्रथमभागः (षट् अध्यायाः)	① आयुर्वेदावतरणम् ② सृष्टिप्रकरणम् ③ गर्भप्रकरणम् ④ बालप्रकरणम् ⑤ दिनचर्या एवं ऋतुचर्या ⑥ मिश्रप्रकरणम्
	द्वितीय भागः (01)	मान परिभाषा, भैषज्यविधानम्, धात्वादि शोधनमारणम्, पञ्चकर्मविधिः
मध्यमखण्डः	प्रथमभागः (चत्वारः अध्यायाः)	ज्वरतः संग्रहणीप्रकरणं पर्यन्तम्
	द्वितीयभागः (पञ्चविंशति अध्यायाः)	अर्शतः वातरक्तप्रकरणं पर्यन्तम्
	तृतीय भागः (एकोनविंशति अध्यायाः)	शूलतः भग्नप्रकरणं पर्यन्तम्
	चतुर्थ भागः (त्रयोविंशति अध्यायाः)	नाडीव्रणतः बालरोगप्रकरणं पर्यन्तम्
उत्तरखण्डः	द्वौ अध्यायौ	वाजीकरण प्रकरणम् रसायन प्रकरणम्

Scanned with CamScanner

शारङ्गधरसंहिता

1. ग्रन्थकर्ता - शारङ्गधर:

2. काल:-

3. ग्रन्थ-संरचना एवं विषयावलिश्च -

अस्मिन् ग्रन्थे आहत्य द्वात्रिंशत्तद्ध्याया: सन्ति। ग्रन्थोऽयं द्वात्रिंशत् शतम् सूत्रेषु वर्णितम्। इदं ग्रन्थं त्रिषु खण्डेषु विभक्तम्।

खण्ड:	अध्याय:	विषय:
पूर्वखण्ड:	सप्ताध्याया:	1. परिभाषा 2. भैषज्याख्यानक: 3. नाडीपरीक्षादिविधि: 4. दीपनपाचनम् 5. कलादिकाख्यानम् 6. आहारादिगति: 7. रोगगणना
मध्यमखण्ड:	द्वादशाध्याया:	1. स्वरस: 2. क्वाथ: 3. फाण्ट: 4. हिम: 5. कल्क: 6. चूर्णम् 7. गुटिका 8. लेह: 9. स्नेह: 10. सन्धान: 11. धातुशोधनम् 12. रस:
उत्तरखण्ड:	त्रयोदशाध्याया:	1. स्नेहपानम् 2. स्वेदविधि: 3. वमनम् 4. विरेचनम् 5. स्नेहबस्ति: 6. निरूहण: 7. उत्तरबस्ति: 8. नस्यविधि: 9. धूमपानम् 10. गण्डूषादिविधि: 11. लेपादिविधि: 12. शोणितविस्रुति: 13. नेत्रकर्म: